

Löntagarfondutredningens studierapport

Studierapporten från löntagarfondutredningen för debatten om löntagarfonder framåt, konstaterar Johan A. Lybeck i sin kommentar. Men det framgår mellan raderna att löntagarfonder inte i alla fall är det bästa medlet att nå de uppställda målen. □

De första rapporterna från utredningen om löntagarna och kapitaltillväxten har nu kommit. Förutom den översiktliga studierapporten, *Löntagarfonder – bakgrund, problem och möjligheter* [SOU 1979:8] föreligger i skrivande stund sex expertpromemorier om olika aspekter av löntagarfonder och samhällsekonomi: Roland Spånt, *Den svenska förmögensfördelningens utveckling*; Ragnar Boman och Lennart Låftman, *Löntagarfonder och aktiemarknaden – en introduktion*; Nils Lundgren, *Internationella koncerner och aktiemarknaden*; Lars Bertmar m fl, *Löner, lönsamhet och soliditet i svenska industriföretag*; Stefan Saläng, *Vinstbegreppet*; Nils-Henrik Schager, *Den lokala lönebildningen och företagens vinster – en preliminär analys*.

Med hänsyn till stoffets politiska brännbarhet är studierapporten från utredningens sekretariat av naturliga skäl mycket försiktigt skriven. Jag misstänker därför att olika personers och olika partiets ställningstaganden främst kommer att grundas på expertpromemorier. Icke desto mindre ägnar jag mig i denna kommentar utslutande åt studierapporten. Det förefaller mig nämligen som man vid en noggrann läsning kan hitta en hel del slutsatser mellan raderna. Som alltid vid en sådan läsning är resultatet en produkt av vad författaren avsett att lägga in mellan raderna, och vad läsaren själv vill finna i texten men inte hittat. Caveat lector!

Utredningen har gått utanför direktiven. Den första intressanta frågan gäller sambandet mellan utredningens direktiv och utredningens faktiska arbete. I direktiven från den 30 januari 1975 heter det att "de sakkunniga bör inleda utredningsarbetet med en kartläggning av olika system för löntagarfonder . . . I de sakkunnigas arbete bör ingå att konstruera en eller ett par modeller för löntagarfonder. Modellerna bör konstrueras så att de är ägnade att förebygga risken för vidgade förmögensklyftor, stärka den solidariska lönepolitiken och främja utvecklingen mot ökad företagsdemokrati. Vid utformandet av modellerna bör de sakkunniga diskutera inte bara principfrågor utan också sådana tekniska frågeställningar som grunderna för vinstberäkning, alternativa beräkningsgrunder för fondavsättning och former för konvertering av visst belopp till eget kapital".

Direktiven specificerar således tre mål, som måste lösas av den typ av löntagarfonder som utredningen föreslår. Men det är "löntagarna själva som genom sina organisationer har att ta ställning till frågan om (min kursivering) de vill använda sig av löntagarfonder som medel för att med bibehållande av den solidariska lönepolitiken nå en jämnare inkomst- och förmögensfördelning samt en ökad medbestämmanderätt" (citat ur direktiven). Utredningen skall sålunda inte egentligen ta ställning till frågan om de uppställda målen går att uppfylla bättre med andra medel än löntagarfonder! Som tur är har studierapporten, åtminstone delvis, gjort det i alla fall.

Man märker också att det i direktiven saknas ett ofta upprepat mål för löntagarfonder, nämligen en underlätta företagens kapitalförsörjning, främst med eget kapital. Även på denna punkt har utredningen gått utanför direktiven.

Kapitel 3 på 25 sidor är enligt min bedömning rapportens centrala del. Det heter kort och gott Målen. Kapitlet ägnar den största uppmärksamheten åt fyra hu-

vudmål, som jag skall behandla nedan i detalj. Men avslutningsvis ges en snabb genomgång av övriga mål.

Dessa är

- att öka de anställdas del av produktionsresultatet
- att öka samhällets tolerans mot vinster
- att begränsa inflationstrycket
- att befrämja de anställdas arbetsmotivation och samhörighet med företaget
- att underlätta strukturomvandlingen
- att skapa trygghet i anställningen

I samtliga dessa fall är analysen så kortfattad att det är omöjligt att ha någon uppfattning om löntagarfonders lämplighet vad gäller möjligheten att uppnå målen. Det sägs även mycket lite om alternativa medel. Vill man av någon anledning betona något av dessa mål krävs alltså en avsevärt noggrannare genomgång. Detta förefaller rapporten vara väl medveten om. Andra lika kortfattade diskussioner om dessa mål finns hos Wredén [1976] och Lindbeck [1979].

Löntagarfonder utjämnar knappast förmögensfördelningen

Huvudmål 1 avser en *jämnare förmögensfördelning*. Med hänvisning till Roland Spånts expertbilaga konstaterar rapporten krasst att med hänsyn till aktieinnehavens ringa storlek i relation till de totala förmögenheterna "är en jämnare fördelning av aktieägandet av begränsat intresse, ... om målet är en allmän förmögensutjämning ... Det finns troligen andra medel, som är effektivare för att uppnå detta mål".

Men, fortsätter rapporten, aktieägandet är mer skevt fördelat än de totala förmögenheterna och "har en strategisk roll i samhället eftersom det ger *inflytande* i näringslivet". Här har rapporten direkt konstaterat att en jämnare förmögensfördelning i stort knappast går att åstadkomma med löntagarfonder, utan rapporten gör en glidning till huvudmål 3 (se nedan).

Man kan inte heller undgå att konstatera att studierapporten helt korrekt påpekar att "problemet ur allmän förmögensfördelningssynpunkt snarare är

den allmänna vinstnivån än självfinansieringsgraden".

Detta är en klar känga åt direktiven, som utan närmare analys konstaterat att "en hög självfinansieringsgrad inom näringslivet är förenad med vissa problem. Ett av dem är risken för vidgade förmögensklyftor".

Huvudmål 2 gäller att *underlätta den solidariska lönepolitiken*. Med denna politik kommer ju de mest produktiva företagen att få "övervinster", eftersom lönerna skall anpassas mot det utrymme som skapas av den genomsnittliga produktivitetstillväxten i näringslivet.

På denna punkt är rapporten alltför vag. Den hänvisar till två kommande expertrapporter, där den ena, av Schager, belyser sambandet mellan vinster och löner (hur stor del av "övervinsterna" som tillfaller företagets anställda i form av löneglidning) och den andra, av Bertmar, studerar vinsternas storlek i samhället.

Vad man saknar är ett försök till diskussion av den komplicerade frågan: Hur kan man bevara de incitament till produktivetsbefrämjande åtgärder som en "övervinst" ger och samtidigt förhindra att dessa "övervinster" tillfaller kapitalägarna i de berörda företagen? En genomgång av vinstens funktion i samhällsekonomin hade här varit på plats. Se t ex Lundberg [1977].

Huvudmål 3 är *utökad företagsdemokrati*. Rapporten pekar här på att man med ökad ekonomisk demokrati kan avse såväl inflytande på den egna arbetsplatsen som i samhället i stort. Ökat löntagarinflytande i företagen har de senaste åren åstadkommit med hänvisning till att "arbetsinsatsen ansetts utgöra grunden för löntagarnas rätt till inflytande. Löntagarfonder bygger däremot på kapitalägande som medel för inflytande". Det är, som påpekas, inte klart att beslutsformerna i företagen blir mer demokratiska och att de funktionella motsättningarna mellan arbete och kapital upphör bara därför att en kapitalägargrupp byts ut mot en annan.

Även den ekonomiska demokratin i samhället i stort, t ex när det gäller beslu-

ten på kapitalmarknaden och beslut över konkurrenssituationer i näringslivet, beror på den tekniska utformningen av fonderna och behandlas mer i kapitel 4 i rapporten. Här borde än kraftigare betonas att demokratin sannerligen inte ökas av att besluten överförs från en trång krets av individer till en annan lika trång krets! Jfr Lindbecks diskussion [1979; s 58 ff] om "medborgarfonder" som alternativ till löntagarfonder.

Klargörande om kapitalbildningen

Huvudmål 4 om *kapitalbildningen* faller som nämnts utanför direktiven och behandlas kanske just därför mest noggrant av de fyra huvudmålen. Rapporten gör kort process med de tankar som innebär att näringslivets (egen-)kapitalförsörjning skulle underlättas av löntagarfonder. "Det är inte självklart att ett utbud av sparande alltid efterfrågas för investeringar". "Storleksordningen på dessa investeringar beror bl a på hur *kapitalintensiv* produktion man satsar på." "I ett mycket långt perspektiv är det föga meningsfullt att tala om kapitalbrist. Man kan således väl förorda en ökad kapitalbildning utan att man därigenom utgår från en föreställning om kapitalbrist. I ett kortare perspektiv kan däremot balansbrister finnas, som innebär en total sparandebrist (underskott i bytesbalansen) eller kapitalbrist i olika delsektorer".

Med en hänvisning till att flera rapporter varit inne på tanken att löntagarfonder kan öka toleransen mot vinster avslutas avsnittet på så sätt att "kapitalbildningsmålet kan alltså sammanfattas som målet att finna *fördelningspolitiskt acceptabla former* för försörjningen av riskvilligt kapital till näringslivet".¹

Kapitel 4 har mer teknisk karaktär. Här utvärderas de olika förslagen om fonder med hänsyn till vissa frågor. Vad skall fonderna ha för placeringspolitik? Hur skall fonderna organiseras? Vem bör styra fonderna? Vem bör äga fonder-

na? Hur skall fonderna finansieras? Vilken omfattning skall fonderna ha?

Kapitlets huvudsakliga uppgift är *inte* att studera vilka effekter de olika alternativen har, även om detta inledningsvis anges. Här kommer i stället flera av expertpromemorierna in. I stället begränsas uppgiften till att systematisera problemen. Och där gör rapporten ett bra jobb.

Incitamentens betydelse ofullständigt utredd

I stort är det mitt intryck att rapporten lyckats med sina motsägelsefulla mål att vara på en gång lättläst och djupgående. De flesta av de svåra frågorna har också tacklats. Vad jag saknar efterlystes redan ovan, nämligen en genomgång av *incitamentsstrukturen* i olika ekonomiska system. Den svenska blandekonomin rör sig mot ett system som har kallats "partsekonomi", dvs ett system där näringslivet styrs av olika intressegrupper (företagsledning, anställda, kapitalägare, representanter för långivare och offentliga intressen) gemensamt. Vissa bedömare, som Bo Södersten, har hävdats att denna typ av ekonomi är ologisk, därför att den saknar en klar styrningsprincip för företagen. "Vad skall egentligen det partstyrda företaget optimera? Det går inte att på samma gång maximera vinst, inkomst per anställd och något vagt angivet samhällsintresse. Företaget måste ha en entydig styrande princip . . ." [Södersten 1979; s 191]. Bl a av detta skäl förordar Södersten arbetarstyrda företag.

Utifrån mina egna funderingar i ämnet, tex i Lybeck [1972], tror jag att Södersten överdriver. Vinsten skulle nog bli det avgörande kriteriet även i ett mer självstyrande företag. Den främsta anledningen är att styrelsemedlemmarnas samhällsstatus och deras personliga framgång är relaterat till hur väl "deras" företag går. En annan anledning är att olika intressenters (bankers, det offentliga, kanske även de anställdas) mål är en funktion av företagets vinst. Vinstmaximering på kort sikt är självklart inte något som eftersträvas av en lokal fackför-
ening, men med hänsyn till såväl jobb-

¹ Se Lybeck [1979] för en genomgång av finansieringssidan.

trygghet som individuell lönesättning har även facket att vinna på en långsiktigt acceptabel vinstnivå. Jfr även Wigforss [1959] tankar för 20 år sedan. Han var verkligen före sin tid!

Men dessa funderingar är alltför spekulativa för att tagas på allvar, och bör utredas av någon på området mer kompetent än jag själv.

Min (ytterligt partiska) uppfattning är att studierapporten trots sin försiktiga skrivning fört den svenska debatten om löntagarfonder framåt. Det framgår oftast klart vad man kan åstadkomma och inte kan åstadkomma med olika typer av fonder. Det framgår också – om än mellan raderna – att i många fall är inte de olika i debatten föreslagna typerna av fonder de bästa medlen att uppnå de uppställda målen. Slutligen står det också helt klart att valet huruvida Sverige skall ha ett löntagarfondsystem och frågan om hur detta i så fall skall vara utformat i grunden är politiska beslut.

Johan A. Lybeck*

Referenser

- Lindbeck, A., [1979], *Fondfrågan*, Alba, Stockholm
- Lundberg, E., [1977], "Vinstens stalling i samhällsekonomin", och "Argument för och emot en vinstbeframjande stimulanspolitik", *Skandinaviska Enskilda Bankens Kvartalsskrift*, nr 3–4
- Lybeck, J. A., [1972], "Dags att avskaffa aktiebolagen? *Vår Industri*, nr 2,
- [1979], "Den svenska industrins finansiering i ett långsiktigt perspektiv: kartläggning, analys och spekulationer", i S. Jonsson och I. Petzäll (red) *Så kan det gå. Politik och ekonomi i Sverige 1980–2000*, Studentlitteratur, Lund
- SOU 1979:8, Lontagarfonder – bakgrund, problem och möjligheter
- Södersten, B., [1979], "Mot ett lontagarstyrt Sverige?", i V. Bergström och B. Rydén (red) *Kan dödläget brytas?* Tidens förlag, Stockholm
- Wigforss, E., [1959], *Kan dödläget brytas?* Tidens förlag, Stockholm
- Wredén, Å., [1976], *Kapital till de anställda? En studie av vinstdelning och löntagarfonder*, SNS, Stockholm

* Författaren är professor i nationalekonomi vid Göteborgs universitet.